

MIROSLAV K V A P I L

PREGLED GLAVNIH TOKOVA DANAŠNJE KNJIŽEVNOSTI NA ALBANSKOM JEZIKU
U JUGOSLAVIJI

Narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije i njena razmatrati-oslobodjenjske zemlje i federativno državno uređjanje nove Jugoslavije - znače i stvarni život u razvoju književnosti Albana- ca u Jugoslaviji, jer su tada stvoreni i osnovni objektivni uslo- vi za njen burni razvoj. Iako se ta književnost oslanjala na bo- gate tradicije razgranatog i razvedjanog narodnog stvaralaštva i djela progresivnih albanskih pisaca između dva rata, vraćajući se stalno opusu onih pisaca i stvaračaca iz perioda nacionalnog Pre- poroda - ona je ipak morala savladati jedan, na prvi pogled para- doksalni fenomen, uvjetovan nacionalnim ugujjetavanjem i vjekovnim ropstvom. Naime, književnost na albanskom jeziku u Jugoslaviji počela se formirati paralelno s osnovnim saznanjima o pismenosti onih, kojima je bila upućena - čitalačkom publikom.

Zato je, možda, relativno jednostavno odrediti - iako se ne radi o periodizaciji za svaku cijenu - početak savremene alban- ske književnosti na Kosovu. Taj početak - a u tom se slažu danas skoro svi književni kritičari - poklapa se sa izdavanjem prvoga broja poslijeratnog književnog časopisa na albanskom jeziku "Jeta e Re" /Novi život/ 1949. godine, koji je pokrenuo predratni stu- dent veterine na beogradskom Univerzitetu Esad Mekuli /rođj.1916/ i kasnije poznati prevodilac sa arpskohrvatskog na albanski je- zik /"Gorski vijenac" P.Petrovića Njegoša, "Sart Smail-age Čengića" I.Mažuranića, "Jaka" Ivana Gorana Kovačića, "Prokleta avlije"

I. Andrića/ i obrnuto, sa albanskog na srpskohrvatski jezik /"Beli karavan" A.Shkrelia, "Grožđe je počelo da zri" S.Hasania, poeziju F. Gunge, E. Gjerqekua itd/. To prvo okupljanje najboljih kulturno-književnih snaga uz časopis imalo je, međutim, više funkciju jednog novog književnog pokreta, nego karakter izdavanja uobičajene književne publikacije. Časopis je, u stvari, odigrao "misionarsku ulogu" - slično ulozi, koju je svojevremeno odigrao Letopis Matice srpske - i to, kako u razvoju albanskog jezika u regionu Kosova, tako i u osnivanju i razvoju književnosti na albanskom jeziku u Jugoslaviji. Jer, ako je časopis "Jeta e Re" u godini svoga izlaženja bio štampan u tiraži od 2000 primjeraka, 1955. godine štampan je u 6.500 primjeraka, dok je 1973. godine tiraž bio 8.000 primjeraka. O tom fenomenu kaže njegov bivši glavni urednik i osnivač dr.E.Mekuli: "- Sigurno da je na to uticala činjenica što je "Jeta e Re" dugo godina bio jedini časopis na albanskom jeziku. On je bio jedino mesto za pokazivanje onoga što smo u književnosti na našem jeziku uradili, ali i jedna vrsta dobre škole; jer, u njemu su objavljivane mnoge stvari iz svetskih i domaćih književnosti, prvi put na albanskom, te je časopis za većinu onih koji su se obrazovali bila redovna lektira".

Zato danas - pošto je cejelo vrijeme svoga izlaženja bio i precizni registrator svih kulturnih događaja i to ne samo na Kosovu - "Jeta e Re" predstavlja vrlo značajan, koristan i vrijedan bibliografsko-arhivski materijal; - iako je časopis od 1972. godine /-kada dolazi do "smjene generacija" u uredništvu i mjesto glavnog urednika preuzima pjesnik Rrahman Dedaj, rođj. 1939 -/ - doživio promjenu, koju je nalažala nova situacija i samo vri-

jeme. Naime, novi urednik - pa i svi savremeni pisci na albanskom jeziku na Kosovu koji u njemu saradjuju - smatra da časopis nema više potrebu da održava neke rubrike opće prosvetiteljskog karaktera. "Njemu su potrebni, danas, čvrsti kriterijumi po kojima će se albanska književnost vrednovati bez milosti i, samo takva, puštati pred publiku".

Kriteriji rigoroznog valoriziranja dani su i dvojakom pozicijom albanske književnosti Kosova: jer, ona u svakom slučaju, objektivno, predstavlja danas konstantnu spomenu između dvije književnosti - jugoslavenskih i albanske književnosti u matičnoj zemlji. Predstavljajući tako integralni dio cjelokupne književnosti pisane albanskim jezikom, ona istovremeno danas predstavlja jednu od književnosti jugoslavenskih naroda, pošto - po riječima H. Mekulija - "po svim idejama ona predstavlja svedočanstvo ovoga vremena i ovoga prostora".

Povezanost s jugoslavenskim književnostima dana je utjecajima, koje su one vršile - šireći se paralelno s književnošću na albanskom na Kosovu - na autentično stvaranje Albanaca u njihovom etničkom regionu. Razumljivo je da su te veze oscilirale i bile raznog intenziteta u raznim vremenskim razdobljima - ali su svoju postojanost održale od Vuka Stefanovića Karadžića i Marka Miljanova /-čija je knjiga "Život i običaj Arbanasa", Beograd 1907. nedavno štampana na albanskom na Kosovu i rasprodana u roku od mjesec dana/ - sve do naših dana, kad se logički uklapa u savremene tokove ostalih jugoslavenskih književnosti. Onako, kako je o tome pisao Vehap Shita: "-Prešavši fazu početništva i ostavljajući za sobom stotine i stotine objavljenih zbirki pjesama, pripovijedaka, eseja i kritika, zatim romana i drama, osim mnogih

pojedinačno objavljenih literarnih priloga u desetak listova i časopisa koji izlaze na albanskom jeziku u Jugoslaviji te u mnogim publikacijama na gotovo svim jezicima naroda i narodnosti u Jugoslaviji, ta je književnost već ušla u fazu složenijeg traženja i nalaženja svog vlastitog umjetničkog izraza i kvaliteta" /Mogućnost, Split 1969, s. 373-77/. O odnosima albanske i srpskohrvatske, odnosno šire tretirajući, i književnosti ostalih naroda i narodnosti Jugoslavije govorio je i pjesnik takozvane "srednje generacije" albanskih pjesnika sa Kosova Fehredin Gunga /rođ. 1936/:"-Dodirne tačke književnostima svih naših naroda postoje. Između albanske i srpskohrvatske se one naročito uočavaju u načinu izražavanja. To isto može da se kaže i za odnos albanske poezije i poezije ostalih naroda i narodnosti Jugoslavije. Međutim, albanska poezija nosi sva obeležja i preokupacije, duboko ljudske, onog življa kome se obraća. Ona ima svoj specifičan jezik koji sa mladim generacijama dobija svoju umetničku formu i vrednost" /Borba, 24. VI 1973/.

Respektirajući tradiciju ali nastojeći se uključiti i u svjetske književne tokove i kretanja, značajnu ulogu odigrala je i izdavačka djelatnost. Ako je 1945. godine bilo štampano 10 naslova, onda je 1972. godine bilo štampano 340 naslova /-računajući u ovaj broj i udžbenike-/ u izdanju "Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika" i izdavačke kuće "Rilindja". /

Urednik "Rilindje" R. Dedaj naročito upozorava /-osim ostalih npr. Biblioteka Shoqnore-politike, Revolucionari popullor, Historike, Shkencore-popullore, Kuriozitet, Humoristike, Libri im, Ylli, Perspektiva, Libër xhëpi, Biblioteka agimi, Biblioteka jehona itd./ na najznačajnije edicije: Drita /Svjetlost/, Bulza /Pupoljci/ i

Albatros. U tim edicijama- osim nekoliko stotina naslova domaćih pisaca sa Kosova i oko 800 naslova iz jugoslavenskih književnosti, pojavili su se mnogi naslovi iz evropskih i svjetskih književnosti.

Potrebno je, istovremeno, naglasiti da je ovako bogata i raznovrsna izdavačka djelatnost - čiji smo samo jedan dio spomenuli - ujedno i prekinula sve one ranije diskusije i dileme o albanskom jeziku; da li njegove dvije dijalekatske varijante predstavljaju dva ili samo jedan jezik. Ako je, dakle, u vrijeme Preporoda na kraju prošlog stoljeća jezik prošao kroz tzv. "koncentraciju dijalekatske baze" kroz koju se odvijala "unifikacija pisanog jezika", onda je "kristalizacija jezičke norme" izvedena 1945. godine. Time se - "normiranim književnim jezikom", koji se u matičnoj zemlji zove zvanično "nacionalni albanski književni jezik" - danas štampaju i djela iz oblasti filozofije /- u Albaniji je npr. preveden i Marksov "Kapital"/, matematike, fizike, kemije, prava i atomistike. Iako, dakle, jezik kojim govori relativno mali broj ljudi, albanski jezik je sposoban da ne samo djeluje /- bez upotrebe većeg broja "tuđica"/- u savremenom kulturno-političkom stvaralaštvu, već "da i sam učestvuje u njegovom oblikovanju". Dakle onako, kako je to bilo konstatirano "za okruglim stolom" /-tokom akcije "Nedelja Kosovske kulture" u Beogradu od 18. do 23.VI 1973/ prilikom diskusije na teme- "Formiranje albanskog književnog jezika" i "Razvoj albanske književnosti na Kosovu":- Savremeni albanski jezik kadar je da savlada i takva dela kao što je Marksov "Kapital" ili poezija Majakovskog. Danas se na Kosovu, na albanskom jeziku, predaje na školama i na Univerzitetu- sve, od umetnosti do nauke" /Politika, 26.VI 1973/.

Najveći stvaralački domet od svih žanrova u razvojnoj liniji književnosti na albanskom jeziku u Jugoslaviji, imala je poezija /-čiji se dijapazon kretao od tradicionalnog realizma do "signalizma"-/, koja je od Oslobođenja do naših dana prolazila kroz skoro adekvatne razvojne faze kroz koje je prolazilo umjetničko stvaralaštvo ostalih jugoslavenskih književnosti. O tome najbolje govori jedan od njenih poznatih predstavnika, dugogodišnji direktor izdavačkog sektora "Rilindje" a danas glavni i odgovorni urednik Televizije Priština- Fahredin Gunga: "- Albanska poezija je imala svoj razvojni put. Ona je dobila svoju slobodu, svoju ličnost, da tako kažem, ljudsku, sa našim vremenom. U početku je bila socijalno-patriotska. Htela je da deli svoju odgovornost sa istorijom i sadašnjicom. Razvijajući se, ona je dobila jednu novu širinu i nove vrednosti. Umetnički se kretala onim putem i pravcem kojim je išla i ostala jugoslovenska poezija. Danas postoji i tradicionalna poezija, a i ona koju nazivamo najmodernijom. Jedna od specifičnosti albanske poezije je da se nije odvojila od one svoje lepe tradicije. Ona je, zapravo, u kontinuitetu izrasla iz nje. Međutim, prema tradiciji i istoriji, sa novim pogledom na svet i kritičkim odnosom i prilaganjem istorijskoj sudbini ljudi, albanska poezija, i kad se bavi ovim problemima, ima jedan zdrav kritički odnos" /Borba, 24. VI 1973/. Još konkretniji je bio F.Gunga /-čiji poetski opus, nesumnjivo, predstavlja danas jedno od najkreativnijih književnih ostvarenja na Kosovu-/ u razgovoru prilikom pojave njegove knjige izabranih pjesama na srpskohrvatskom jeziku "Do Rta dobre nade" /Beograd 1973- u prijevodu E. Mekulija/. Tada je on na pitanje "Šta je, po Vama, suština poetskog čina?"- odgovorio: "- Stalno,

neprestano, danas i vekovima dokazivanje istinitosti dramatike života, postojanja emocija, snova, želja, ljubavi, bez kojih čovečanstvo nije moglo ni dosad, niti će moći u budućnosti da živi, uprkos sve brojnijim, svemogućim mašinama. Pesnikova odgovornost je, nema sumnje, velika. Na to se ponekad zaboravlja, pa se često, u nas bar, gube jasne idejno-estetske revolucionarne osnove i opredeljenja. Pesnik, po meni, ne može da se sasvim isključi iz vremena u kome živi - ako njemu ne doprinosi, ako njemu ne služi, onda lažno proriče budućnost. Pesnik je onda obična lažna vračara. Pesnik je, pak onaj koji se srcem i umom upušta u borbu za rešavanje dilema svog vremena, on u tom, sasvim određenom vremenu treba da okusi i gorčinu, ali i svu bes - krajnu lepotu stvaranja" /Politika, 6.X 1973/.

Zato je moguće i tvrditi da danas savremena albanska književnost Kosova "otklonivši iskušenja krajnosti, perspektivu svog novog poleta vidi u "srednjem toku" - u autentičnoj samorodnosti, ali i u prožimanju sa iskustvom susednih kultura". To naročito važi za prozu /- koja je isto tako u svom naglom razvoju prošla razvojni put od "tradicionalne linije realističkog izražavanja" pa sve do antiromana-/ , koja po riječima književnog kritičara Rexhepa Qosaja treba da bude stožerni tok albanske književnosti na Kosovu: da izrazi "današnju stvarnost" - političku, društvu, filozofsku, moralnu i psihološku. A to ne može izraziti ni onaj tok koji Qosaja karakterizira kao "tradicionalnu liniju realističkog izražavanja", ali ni onaj, koji predstavlja ekstremnu "avantgardnu struju"- najčešće zatvoren u sebe i hermetičan prema ostalima.

Uzmemo li u obzir da na Kosovu postoji samo jedno profesio-

nalno kazalište, onda nas ne iznenadjuje relativno zastajanje dramskog stvaralaštva. Svoju ulogu odigrala je i činjenica da se dramom ne bave istaknutiji pisci, dok oni koji se posvećuju ovom žanru ne poznaju dovoljno dramaturgiju, zakone scene, scenski dijalog i dramsku akciju. Zato se, po riječima direktora kazališta Azema Shkrelia, ulažu u posljednje vrijeme organizirani naponi da se stimulira i ovaj književni rod /- od 1969. godine raspisuje se svake godine konkurs za nagradu "Katarina Josipi"-/. Ta orijentacija pokazuje već prve rezultate: u spomenuti konkurs prispjelo je za četiri godine oko četrdesetak drama - dakle mnogo više, nego što je od Oslobođenja do danas na Kosovu uopće napisano. I ovdje - dajući samo globalnu karakteristiku - važe riječi F. Gunge: "- Tradicija naša pisce ne opterećuje, bez obzira na tešku sudbinu koju je imala. A pisci ne mogu totalno da se odvoje od tradicije jer je ona postala deo njihove ljudskosti a tom razlikom što je ona sada postala sudbina jednog naroda, a ne kao sadašnje nadahnuće pisaca. Kad bi tradicija za savremenog pisca bila opterećenje, književnost ne bi mogla da vrši svoju funkciju i svoju namenu".

Razumljivo je da će albanskoj književnosti na Kosovu dati čvrste temelje i afirmirati je na širem planu evropske književnosti, tak jedna cjelovita, analitička povijest književnosti. Na tom zadatku - unatoč zasad malobrojnim naučnim saradnicima - danas radi Institut za albanologiju u Prištini. Kada dodje do realizacije tog projekta, biti će to svakako čin /- kao i pripremanje "Srpskohrvatsko- albanski rječnik"-/ velikog političko-društvenog i kulturno-historijskog značenja- i to ne samo u jugoslovenskoj višenacionalnoj zajednici. Jer, time će albanska književ-

nost u Jugoslaviji steći svoju potpunu afirmaciju na svim područjima i uključiti se u tokove ne samo savremene jugoslavenske i matične albanske, već i svjetske literature.

7/

Tako je npr. "Rilindja" samo u periodu 1967-1968. godine štampala slijedeće naslove: K.Marks: Puna me mëditje dhe kapitali /Najamni rad i kapital/, Mëditja, çmimi e fitimi /Nadnica, cijena i profit/, Lufta civile në Francë /Građanski rat u Francuskoj/, K.Marks-F.Engels: Manifesti i partis komuniste /Manifest komunističke partije/, Kritika e Programit të Gotsë - Kritika e Projekt -programit të Erfurtit /Kritika Gotskog programa- Kritika Nacrta Erfurtskog programa/, F. Engels: Roli i punës në shëndërrimin e majmunit në mjeri /Uloga rada pri pretvaranju majmuna u čovjeka/, Origjina e familjes, e pronës private dhe e shtetit /Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države/, Roli i fuqis në histori /Uloga sile u historiji/, Kontribut historis së lidhjes së komunistëve /Prilog historiji saveza komunistista/, Ludvig Fojerbahu dhe fundi i filozofis klasike gjermane /Ludvig Fojerbah i kraj klasične njemačke filozofije/, Zhvillimi i socializmit nga utopiya në shkencë /Razvitak socijalizma od utopiye do nauke/, V.I. Lenin: Shteti e revolucionit - Shtetin /Država i revolucija - O državi/, Imperializmi si faza ma e nëtë kapitalizmit /Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma/, Tri burimet dhe tri pjesët përbae të marksizmit - Fatet historike të doktrinës së Karl Marksit - Marksizmi dhe revizionizmi - Karl Marksi /Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma - Historijska sudbina učenja Karla Marksa - Marksizam i revizionizam - Karl Marks/.

††/

Marko Polo, Milioni; F.Kuper, Mohikanasi i fundit /Posljednji Mohikanac/; R. Kipling, Libër për xhunglën /Knjiga o džungli/; U.Sarojan, Mamë, të due /Mama, volim te/; R.Stivenson, Shigjeta e zezë /Crna strijela/; Xhonatan Suift, Udhtimet e Guliverit /Guliverova putovanja/; Ezop, Prrallza /Bajke/; V.Rzhezaç, Kushtrimi në rrugicën e farkatarit /Uzbuna u kovačkoj uličici/; V. Katajev, Biri e regjimentit /Sin puka/; Xh. London, Jehu i egërsisë Glas divljine/; A.dë Sent-Egzyperi, Princi i vogël /Mali princ/; M. Prishvin, Depua e diellit /Zlatna šuma/; I.Turgeniev, Etër e bij /Očevi i djeca/; L.Leonov, Hajni /Lopov/; A.Zhid, Udhtimi në Kongo /Put u Kongo/; A. Kamy, I hueji /Stranac/; M. Shollohov, Ledina e lavrueme /Uzorana ledina/; A. Moravia, Tregime të zgjedhuna /Odabrane priče/; S. Jesenjin, Vjeraha dhe poema /Pjesme/; Zhan-Pol Sartër, Neverija /Muka/; A. Konov, Tregime për Leninin /Priče o Lenjinu/; A. Tolstoj, Fëminija e Nikitës /Nikitino djetinjstvo/; L.Ren, Trini; M. Tuen, Aventurat e Tomë Sojerit /Tom Sojer/; Xh.London, Dhëmbi i bardhë /Bijeli očnjak/; D. Defoe, Robinson Kruso; H. Beecher-Stowe, Kasollja e xha Tomit /Čiča Tomina koliba/; A. Karalijçev, Pranë votrës /Kraj ognjišta/; G.Flober, Zonja Bovari /Gospođa Bovari/; Stendal, E kuqja dhe e zeza /Crveno i crno/; L.N.Tolstoj, Ana Karenina; Gi dë Mopasan, Tregime dhe novela të zgjedhuna /Pripovijetke i odabrane novele/; A.P. Çehov, Novela /Novale/; J.V.Gëte, Fausti; Xhon Milton, Parajsa e humbur /Izgubljeni raj/; M.E. Salltikov-Shçedrin, Zotërinjtë Gollovliovë /Gospođa Golovljiovi/; O.Vajld, Princi i lumtun e prralla tjera /Sretni kraljević i druge bajke/; R.Tagora, Stuhi në Gang

/Oluja na Gangu/, M. Gorki, Nŕva /Majka/, A.S. Puškin, E. Dija e kapitenit /Kapetanova kŕci/, A. Dumas, Zonja me kamelijat /Gospoda s kamelijama/, Uilliam Shekspir, Hamleti ; Omar Khajami, Rubairat ; M.J.Lermontov, Trimi i kohŕs sonŕ /Junak naŕeg doba/, H. Sjenkije-viŕ , Quo vadis...?; A. Manzoni, Tŕ fajuemit /Vjcranici/.

- - -

At first we tried in short survey to direct to the main changes which came to pass "by exchange of generations" in the first after-war literary magazine, published in Albanian language in Yugoslavia "Jeta e Re" in 1972. The editors decided for future not to introduce such paragraphs which have common information character and decided that the magazine will value and publish for future rigorously only works of art of high quality.

The publishers "Rilindja" in Priŕtina decided to pass along the same direction and to publish such works of art, which could take place in order, in the stream of European literatures.

The similar situation exists today also in the literary production in Kosovo where all "extremeties" were overcome and the perspective is viewed in so called "middle stream" - in original domestic literature which is winding through experiences and traditions of "neighbouring cultures" /literatures of Yugoslavian nations and original literature in Albania/. The literature of "middle stream" wants express in full measure the present cultural and political reality in Kosovo, and therefore it can be neither "traditional realistic", nor extremely "progressive".